

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ЗАПОЗИЧЕНОГО В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Доповідь присвячена розгляду проблем національного та запозиченого в українській термінології.

Зокрема, увагу акцентовано на проблемі інтернаціоналізації терміносистем, особливо в молодих наукових галузях.

Ключові слова : *термінологія, запозичення, лексико-семантичні групи, інтернаціоналізми, лексика, транслітерація, лексеми, терміносистеми.*

Abstract

The article deals with the problems of national and borrowed in the Ukrainian terminology. Particular attention paid to the issue of internationalization of terminological especially young scientific fields.

Keywords : *terminology, borrowing, lexical group, internationalism, language, transliteration.*

Проблема національного та запозиченого в українському термінознавстві завжди була важливою. З давніх-давен торговельні, економічні та культурні зв'язки між народами сприяли проникненню в різні мови іншомовних слів. Так само й українська мова збагачувалася іншомовними елементами та словами. Однією з причин запозичень є потреба у поповненні або створенні якоїсь лексико-семантичної групи, яка була відсутньою чи недостатньо заповненою у певний час. Ще одна причина запозичень – семантичне обмеження питомої групи, яка була відсутньою чи, семантичне обмеження питомого слова, усунення його багатозначності.

Розвиток української термінології має специфічний характер порівняно з термінологією інших європейських мов. Формування її відбувалося під впливом російської та польської мов. Мала вплив також німецька, оскільки культура цього народу в певні етапи розвитку людства була добре розвиненою. Запозичувалися поняття на позначення реалій « чужого » життя (*лорд, герцог, хот-дог*) або чужомовних реалій, які згодом увійшли в нашу дійсність (*комп'ютер, ракета, автомобіль*); давно

відомі реалії нерідко перейменовувалися вдалим запозиченим словом (*рефері – суддя спортивних змагань; принтер – бігун, плавець на короткі дистанції*). Крім того, на думку деяких учених, причини запозичень можуть бути ще й соціально-психологічні: престижність іншомовного слова (*ексклюзив, замість виключний, супермаркет, замість магазин*), його вживаність у багатьох мовах [1].

“Задовільняючи необхідність удосконалення лексичної системи мови, запозичення переймали на себе такі функції: а) створення однозначного терміна : *канцлер – друкар, секретар – пишець*; б) заміна складеного терміна однослівним : *ратні люди, служиві люди – солдати; річний торг – ярмарок*”[2].

Проникаючи в нове мовне середовище, запозичене слово пристосовується до чужої лексичної системи, входить у чужі для нього лексичні зв'язки. Процес адаптації – це формування лексичних зв'язків слова у новій системі, створення серій і рядів типових уживань його у мові, які узагальнюються і є достатніми для актуалізації значення. Входячи в систему мови-рецептора, іншомовне слово втрачає широке коло різноманітних значень, властивих йому в рідній мові, і відокремлюється в одному специфічному значенні, найчастіше предметно-речовому. Звідси одноплановість, однозначність нового запозичення в початковий період існування його в нових умовах. “Чим ширші і різноманітніші контексти вживання іншомовного слова, – а ці контексти зумовлюють зміни в семантичній структурі слова, тим скоріше і міцніше закріплюється слово у мові”[3].

Серед запозичень слід виділити міжнародні слова, або слова-інтернаціоналізми. На думку *Ю. Бельчикова*, такі терміни за своїм походженням старогрецькі чи латинські або складаються із греко-латинських коренів. Автор зазначає, що слова з такими елементами слід вважати інтернаціональними, бо вони, ”по-перше, позначають поняття, явища із сфери політики, культури, науки, техніки, мистецтва, і, по-друге, поширені в декількох, хоча б трьох неспоріднених мовах”[4].

Поняття і термін “*інтернаціональний*” з'явилися у XVIII ст. Вважається, що автором цього слова

був англієць *Дж.Бентам*. Інтернаціоналізми на початку ХХ ст. трактувалися як суто європейське явище і як окремих випадок лексичних запозичень. *В. Акуленко* вважає, що інтернаціоналізми – це слова і вислови, що належать до спільного етимологічного фонду ряду мов, близьких за походженням або історичною належністю до певної зони. Це важливе джерело спільної лексики та фразеології, термінології. Виникли вони у великих об'єднаннях мов світу, що утворюють п'ять основних зон: *європейську (латино-грецьку за мовною основою); ізраїльську (гебраїську), близько- і середньо східну (арабо-перську), індійську (санскритську, індо-арійську); позаросійську далекосхідну (китайську). Українська мова належить до європейської зони* [5].

Отже, під інтернаціональною лексикою розуміють слова або терміни, які в близькій формі та з тими самими значеннями уживаються у багатьох мовах народів Європи, Азії та інших континентів. У середині ХХ ст. її досліджували такі українські учені: *В. Акуленко, І. Білодід, Т. Кияк, О. Медвідь, Т. Панько, О. Пономарів, Л. Симоненко, Ю. Цимбалюк* тощо.

Штучними, на думку *В. Акуленка*, виглядають деякі спроби розмежувати явища інтернаціонального і міжнародного. Іноді довільно пропонують відносити інтернаціональний до широкого кола чи навіть до усіх, а міжнародний – до вузького кола народів або, виходячи не із значення чи мотивування відповідних слів, роблять спроби трактувати інтернаціональне як таке, що стосується різних націй, а міжнародне – будь-яких народів. “Категорія інтернаціонального має об'єктивний характер, а не впливає з дослідницької методики. Інтернаціональне втілюється у різних національних реалізаціях, причому суть його виявляється саме при зіставленні і порівнянні таких реалізацій. Воно не існує поза межами національного і не може протиставлятися національному як щось зовнішнє, позанаціональне...” [5].

Міжнародні лексеми є у кожній мові. Їхня кількість залежить від того, чи мова повністю абсорбує ці слова у свою систему, чи, навпаки, відштовхує їх, намагається знайти для них відповідні аналоги на національному ґрунті. Більшість таких слів називають поняття різних галузей знань, тобто є термінами. Українській мові також притаманні такі спеціальні назви. Вони з'явилися порівняно недавно, але вже здобули права громадянства. Одні з них пристосувалися до нашої мови, отримали національну афіксацію, стали продукувати словотвірні ланцюжки та гнізда, інші ж так і залишилися у своєму первісному вигляді, лише в нашій транслітерації.

В українську мову латинські й грецькі слова проникали різними шляхами: 1) безпосередньо з класичних мов; 2) за посередництвом романо-германських мов (французької чи німецької); 3) за посередництвом слов'янських (польської чи російської). Процес запозичення термінів суттєво не відрізняється від запозичення слів загальноживаної мови, проте “корінні відмінності існують. Полягають вони саме у використанні переважно писемного шляху проникнення нових слів, а також можливості свідомого впливу на формування термінологічних систем” [6].

Терміни з міжнародними компонентами легко впізнати, вони мігрують з однієї мови до іншої, не потребують перекладу і позначають поняття найрізноманітніших галузей знань. А оскільки, як відомо, терміни не творяться стихійно, а придумуються, складаються за певним зразком, певною моделлю, то нерідко відомі автори деяких з них. Зокрема, автором математичного терміна “*логарифм*” є шотландський математик *Дж. Непер (1550–1617)*. Він утворив його з грецьких основ. Слово “*мікроб*” (термін біології та медицини) утворив 1876 року хірург *Седійо* також на основі грецьких слів. Термін “*екологія*” виник у середині ХІХ ст. (1858), проте у науковий обіг його ввів німецький біолог *Ернст Геккель* у 1886 році, а слово “*телефон*” придумав у 30-х роках ХІХ ст. англійський фізик *У. Уїтстон*. Останнім часом греко-латинські морфеми є тим будівельним матеріалом, з якого нерідко творяться терміни у західноєвропейських мовах.

Історія термінологій – це не лише національна проблема, а й, безумовно, міжнаціональна, бо пов'язана з історією світової науки, з історією міжнародних взаємозв'язків. Кожне наукове відкриття супроводжується новою назвою, яка належить до терміносистеми певної наукової галузі, а вже звідти наукове поняття переходить в інші мови світу, зберігаючи назву, придуману автором, або ж, навпаки, отримує свою, національну номінацію. Так частина слів переходить з однієї мови в іншу. У певних системах наукових понять грецькі та латинські корені інколи передають специфічні ознаки. Тому корені, побудовані саме з таких спеціалізованих терміноелементів, вирізняють високою точністю позначення і називання.

Як засвідчує лексикографічний матеріал, усі запозичені з інших мов слова можна поділити на дві групи: ті, які увійшли в нашу мову без особливих змін (лише в українській транслітерації) (*анод, катод, адаптація, конфігурація, монтаж, стаж, репортаж тощо*), і такі, що пристосувалися в нашій мові, отримали національну афіксацію або вже не сприймаються як запозичені (*вібрування, школа, селективність*). Адаптація іншомовних слів може відбуватися таким чином:

- приєднанням до запозичених афіксальних слів українських суфіксів (*професійний, індустрийний, перспективний, математичний, гангренований*);

- приєднанням до запозичених афіксальних слів українських префіксів (*надгенератор, підпрограма*);
- приєднанням до національних коренів запозичених чи інтернаціональних афіксів (*суфіксів чи префіксів*) (*читабельний; суперзірка*);
- поєднанням національного та запозиченого (інтернаціонального) коренів (*кінозйомка, аеросани, фотоспалах тощо*). Тобто запозичуватись можуть не лише окремі слова, а й їхні компоненти.

А терміни, що містять комбінацію національних і запозичених елементів, *називаються гібридними*.

У наш час питання про запозичення у термінології набуло особливого значення, зважаючи на посилення міжнародного характеру наукових досліджень й активізацію термінів-інтернаціоналізмів. Інтернаціоналізація терміносистем особливо чітко простежується у молодих наукових галузях (*маркетинг, обчислювальна техніка, екологія тощо*). Вважаємо, що лексиці термінології властиві ті самі тенденції, що й мові в цілому. Її розвиток зумовлений зовнішніми (екстралінгвальними) та внутрішніми (інтралінгвальними) чинниками. Нерідко екстралінгвальні чинники відіграють важливу роль у творенні тієї чи іншої номінації. Однак зовнішні чинники розвитку мови не діють незалежно від внутрішніх, зумовлених певними системними відношеннями. Позамовні фактори можуть сприяти чи, навпаки, бути на заваді, прискорюючи чи сповільнюючи відповідні процеси.

Греко-латинські морфеми, які лежать в основі міжнародних терміноелементів, відповідають вимогам точності, короткості й однозначності терміна. Тому давньогрецька і латинська мови є потужним джерелом для українського термінотворення. Вивчення їхньої структури та значення дасть поштовх до глибшого сприймання форми слова, допоможе осмислити значну кількість термінів як рідної, так і нерідної мов. Сьогодні як ніколи важливо прискіпливо ставитися до чистоти рідної мови загалом і наукової зокрема. На порядку денному постало питання кодифікації, тобто систематизації, унормування терміносистем. Проблема співвідношення національного і запозиченого у мові була і є актуальною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Крысин Л. П. *Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни* / Л. П. Крысин // *Русский язык конца 20 столетия(1985 - 1995)*. – М., 2000. – С. 142 - 162.
2. Олексієнко С. І. *Про лексико - семантичний розвиток запозичень(на матеріалі східнослов'янських пам'яток XIV - XVI ст.)* / С.І.Олексієнко // *Мовознавство*. – 1976. - №3 – С.60.
3. Бельчиков Ю. А. *Интернациональная терминология в русском языке* / Ю. А. Бельчиков.– М., 1959. – С.48.
4. Там само...
5. Акуленко В. В. *Співвідношення національного та інтернаціонального у мові* / В. В. Акуленко // *Мовознавство*. – 1976. – №1 – С.4.
6. Лотте Д. С. *Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов* / Д. С. Лотте. – М., 1982. – С. 130.

Сокольвак Оксана Віталіївна– студентка групи ТЗД-16б інституту екологічної безпеки та моніторингу довкілля, Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця, kseniasokolvak143@gmail.com

Науковий керівник: Кухарчук Галина Вікторівна, викладач кафедри мовознавства. galinakuh07@gmail.com

Sokolvak Oksana Vitaliyivna – student of the group TZD-16b Institute of Environmental Security and Environmental Monitoring of Vinnytsia national technical University, Vinnytsia, kseniasokolvak143@gmail.com .

Supervisor: Kukharchuk Galina Viktorivna, the teacher of the linguistics department. galinakuh07@gmail.com